

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

9

Raimundas Lopata
Lietuvos valstybingumo raida
1914–1918 metais

1996

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

9

Raimundas Lopata
Lietuvos valstybingumo raida 1914—1918 metais

UDK 947.45
Lo-139

REDAKCINĖ KOLEGIJA:

Antanas Kulakauskas
Česlovas Laurinavičius
Raimundas Lopata
Rimantas Miknys
Egidijus Motieka (vyriausiasis redaktorius)
Vladas Sirutavičius
Giedrius Subačius
Antanas Tyla

**Autorius dėkoja Atviros Lietuvos fondui,
prisidėjusiam prie knygos išleidimo**

ISSN 1392—0391
ISBN 5—417—00715—3

© Raimundas Lopata, 1996
© Lietuvos istorijos institutas, 1996

TURINYS

Įvadas	5
PIRMA DALIS. „GINTARINĖS“ DEKLARACIJOS GEOPOLITINIS KONTEKSTAS	11
1914-ųjų perspektyvos	11
Dėl vietos po saule	15
Lenkų klausimas	23
„Tak vied eto čepucha“	28
Kompromisai ir konfliktai	35
Lietuvių politinis pasaulis	35
„Tautos vienybės“ atgimimas	37
Radikalų gravitacijos	42
Vokietijos veiksnyys	48
ANTRA DALIS. NE TIEK Į RYTUS IR Į PIETUS, KIEK Į VAKA- RUS	56
Ką okupavo Vokietija? A. Pfeilio kazusas	56
Didžiosios Lietuvos kontūrai	63
Politikos kamufliažas	64
Liberalus okupacijos periodas	67
Kaipgi iš tikrųjų buvo Vilniuje	70
Kaipgi iš tikrųjų buvo Kaune	83
Šalin nuo Rusijos	92
„Vive la Pologne!“, arba Lenkijos šešėlis	103
Apie „lietuvišką“ ir lietuvių politiką	112
Restitucijos regimybė	113
Kursas — Lietuvos klausimo internacionalizavimas	117
Prijungimo politika ir kelio į laisvę pradžia	122
Svetimos valdžios žinioje esantis kraštas	130
Pasirengimas deryboms	130
Naujas derybų etapas. I dalis	132
Intermedijos tema: Antantė ir lietuviai	138
Naujas derybų etapas. II dalis	142
Lietuviškoji neomonarchizmo interliudija	145
Rytų komisija ir J. Gabrys	146

F. Roppas ir Lietuvos Taryba	149
Lietuvos karalius Mindaugas II	153
Konflikto koncepcija	163
Limitrofinė valstybė	167
Vakarai, Vakarai	171
„Atėjo laikas sudaryti savą valdžią“	173
Išvados	178
ŠALTINIAI IR LITERATŪRA	183
THE DEVELOPMENT OF THE LITHUANIAN STATEHOOD IN 1914—1918 (Summary)	208
ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ	218

įtvirtinti stabilumą generolai tikėjosi dažnai nė nemaskuotos jėgos politika. Proletuvišką Lietuvos sustambinimą lydėjo leidimas pasirodyti arenoje Vilniaus gudu Radai. Tačiau užėmus Minską vietinė Rada ir jos deklaracijos nebuvo pripažintos, tuo tarsis atliepiant lenkų pageidavimus. O tuo tarpu Chelmas vėl buvo grąžintas Ukrainai. Įsitraukusi į tokias kombinacijas bei į karines avantiūras Suomijoje, Ukrainoje, Užkaspijyje, VKV net nepastebėjo, kaip Vakarų valstybių karo programose galutinai įsitvirtino punktas, kad stabilumas Europoje bus pasiektas tik tada, kai Vokietija ne tik bus įveikta, bet ir sudemokratinta². Toks reikalavimas buvo tiesiogiai susijęs su Prūsijos militarizmo ateitimi.

Tuo tarpu Vokietijos politinė vadovybė atkreipė dėmesį į tokį reikalavimą. Kaip minėta, dar separatinių derybų su bolševikais metu R. Kühlmannas — beje, turėjęs nemaža simpatikų tarp parlamentarų,— planavo atplėstus nuo Rusijos pakraščius paversti užstatu, jei Antantė keltų teritorinių pretenzijų. Jo planas buvo grindžiamas gana paprastu išskaičiavimu: jeigu Vakarai iš tiesų suinteresuoti stabilumu regione, tai jie turėtų įvertinti Vokietijos pastangas Rusijoje siautėjant anarchijai siekti stabilumo Rytų Europoje. Tad siekdama šio tikslo Vokietija turėjo sustabdyti ekspansiją Rusijoje, savo Rytų politikoje atsisakyti balkanizacijos metodų, sutaikinti tarpusavyje kvazivalstybinius darinius, priderinti jų interesus prie savųjų.

Panašias mintis dar kovo 11 d. Reichstago posėdyje išsakė ir M. Erzbergeris, kritikavęs neapdairią politiką, atstumiančią nuo Vokietijos pakraščių tautas, dėl kurios kyla reicho izoliavimo per taikos konferenciją pavojus. M. Erzbergeris kėlė pacifikacijos Rytų Europoje idėją³.

1918 m. pavasarį Berlynui pavyko įgyvendinti tik vieną užduotį — sustabdyti vokiečių armijų operacijas Rusijoje. R. Kühlmannas galų gale E. Ludendorffą įtikino, kad prasidėjusi Antantės intervencija yra nukreipta ne tiek prieš bolševikus, kiek prieš reichą⁴. Tad beliko imtis spręsti kitus uždavinius.

RYTŲ KOMISIJA IR J. GABRYS

E. Privatas, vienas iš daugelio šveicarų intelektualų, jau karo pradžioje garsėjo kaip karštas mažųjų tautų teisių į laisvę gynėjas. 1916 m. gyvendamas Paryžiuje jis aktyviai reikšėsi spaudoje straipsniais apie Lenkijos nepriklausomybę. Per ankstyvos simpatijos lenkams atkreipė Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos dėmesį. E. Privatas buvo priverstas grįžti į Ženevą. Tačiau ir čia, profesoriaudamas universitete, jis tebesidomėjo Len-

kijos bei į rytus nuo jos esančių kraštų likimu. Tad dabar Rusijos specialiosios tarnybos susidomėjo profesoriumi ir netrukus išsi-aiškino jo ryšius su Vokietijos atstovybe Berne⁵.

1918 m. pradžioje E. Privatas susipažino su A. Viskantu. Dialogas užsimezgė lengvai, mat sutapo abiejų politinės koncepcijos. Tiek šveicaras, tiek lietuvis pasisakė už federacinės struktūros įkūrimą buvusios Abiejų Tautų Respublikos teritorijoje. E. Privatui pasiūlius, o A. Viskantui pritarus, netrukus gimė bendros veiklos planas. Jį kovo 30 d. „Courier de Geneve“ ir Fribūro „La Liberté“ paskelbtuose straipsniuose „Senosios Lenkijos—Lietuvos tautos“ išdėstė A. Viskantas. Jis trumpai atpasakojo buvusios Respublikos istoriją, pažymėjo, jog Lenkija, Kuršas, Lietuva ir Ukraina jau susilaukė pripažinimo, taip pat pabrėžė, kad dabar jos nesutinka vėl priklausyti Rusijai, pasirenka nepriklausomybę arba politinę autonomiją. Tačiau įgyvendinant šias aspiracijas, aiškino A. Viskantas, atsiranda keletas komplikacijų. Jos visų pirma neatsiejamos nuo lenkų politikų hegemonistinių koncepcijų. Antra vertus, netolimoje ateityje problemiškas taps ir būsimų valstybių sienų nustatymas, ką pakankamai akivaizdžiai parodė ukrainiečių ir lenkų nesutarimai dėl Chelmo. Todėl iš anksto užbėgant už akių konfliktams ir rengiantis taikos konferencijai kunigas siūlė Šveicarijoje įsteigti Studijų draugiją, kurią sudarytų buvusios unijinės valstybės tautų atstovai. Jie, pasitelkę nepriklausomus ekspertus, ieškotų teisingų delimitacijos principų ir konstruktyviais dialogais spręstų visus ginčus⁶.

Balandžio 10 d. E. Privatas nusiuntė laišką Z. Witkowskiui, Berno Lenkų spaudos biuro vedėjui, kuriame taip paaiškino akcijos tikslą: Šveicarijos vyriausybė yra pasirengusi parodyti savo simpatijas Lenkijos nepriklausomybei ir užmegzti oficialius santykius su Lenkijos Regentų Taryba (organas, 1917 m. rugsėjo 15 d. pakeitęs Laikinąją Valstybės Tarybą.— R. L.). Tačiau pirma lenkai turi pasiekti savitarpio supratimą su lietuviais, gudais ir ukrainiečiais. Savo ruožtu profesorius žadėjo spaudoje ginti Regentų Tarybą nuo prancūzų kritikos⁷.

Gegužės 12 d. E. Privato bute į steigiamąjį susirinkimą atvykę Jurjewiczius (tarpukariu — Lenkijos įgaliotasis ministras Buchareste), W. Baranowskis (ministras Belgrade ir Konstantinopolyje), Bačinskis („Ukrainos“ redaktorius), Romanovskis (ukrainiečių telegramų agentūra), dr. Paneika („Dilo“ redaktorius), Ijžickis (gudų veikėjas), Ellanskis (Berno „Bund“ bendradarbis, atstovavo latviams), prof. P. Moriandas (Ženevos universiteto Teisės fakulteto dekanas), J. Davidas („Gazette de Lausanne“ redaktorius), Jong van Beck en Donkas (Hagoje veikusios Ilgalaikės taikos centrinės organizacijos sekretorius) ir A. Viskantas įsteigė Rytų komisiją

(*Commission de l'Est*). Susirinkusieji pritarė A. Viskanto, išrinkto generaliniu sekretoriumi, siūlymui, kad Rytų komisija turėtų nagrinėti visus faktus, susijusius su čia atstovaujamų tautų teisėmis ir jų tarpusavio ginčais, o ateityje bandytų įtikinti šių tautų reprezentacinius organus bei taikos konferenciją savo išvadu teisingumu⁸.

Spaudoje paskelbus apie Rytų komisijos įsteigimą, paramą ir pagalbą pasiūlė grafas Rostworowski, baronas de Toubé, Lenkų komisijos Šveicarijoje vadovai, latviai J. Rainis, A. Liepinis, šveicarų politikai R. Clapésede ir A. de Morsieras.

Tačiau buvo ir nepalankių pareiškimų. A. Viskantas neturįs lietuvių mandato, čia jo asmeninė iniciatyva, naudinga Lenkijai, bet jokiū būdu ne Lietuvai,— maždaug taip puolė A. Viskantą J. Gabrio leidžiama „Pro Lituania“. Iš pirmo žvilgsnio keista, kad J. Gabrys, aktyviai bendravęs su daugeliu minėtų asmenų, atsisakė dalyvauti šioje akcijoje. Gal vėl nulėmė J. Gabrio ir A. Viskanto nesantaika? Vargu ar galima kalbėti apie asmeniškumus. Archyvų dokumentai byloja, kad viešumoje akivaizdžiai demonstruoti tarpusavio nesutarimai netrukdė jiems susitikinėti *tête-à-tête*⁹. Gal šis spektaklis buvo tik priedanga politinio manevro laisvei? Rytų komisiją energingai parėmė sluoksniai, artimi Lenkijos Regentų Tarybai. E. Privatas ją atvirai gynė. Susidarė įspūdis, kad akcijos sėkme gali būti suinteresuoti ne tik oficialūs jos organizatoriai. O J. Paršaitis jau buvo išitraukęs į kitą kombinaciją.

Sprendžiant iš balandžio 10 ir 12 d. H. Rumboldo pranešimų užsienio reikalų ministrui A. Balfourui, J. Gabrys bent du kartus lankėsi Didžiosios Britanijos pasiuntinybėje Berne ir mėgino paaiškinti lietuvių poziciją. Britus domino, kodėl Lietuvos Taryba priėmė kovo 23 d. vokiečių sąlygas. Vokiečiai, dėstė LIB vedėjas, pagąsdino Lietuvos aneksija, todėl Tarybos delegacija neturėjo pasirinkimo. Kita vertus, Taryba, neerzindama vokiečių, tikisi pamažu imtis kraštą reorganizuoti, o paskui ir išsivaduoti iš Vokietijos globos. Šio tikslo siekdami, lietuviai mano sudaryti glaudų aljansą su Lenkija bei Ukraina ir drauge atlaikyti Vokietijos ir eventualiai bolševikų spaudimą¹⁰.

„Prieš sudarant „glaudų aljansą“,— gavęs pranešimą, samprotavo Didžiosios Britanijos užsienio reikalų ministerijos ekspertas L. Namieras,— reikėtų išspręsti Vilniaus, Chelmo, Rytų Galicijos ir kt. problemas. Be to, ar įmanoma Lietuvoje išspręsti žemės klausimą taip, kad lietuviai ir lenkai būtų patenkinti?“¹¹ Savų patarimų L. Namieras nepateikė. Tačiau jam, kaip ir mums, kilo įtarimas, kodėl lietuviai, linkę laukti Berlyno paramos valstybinei Lietuvos emancipacijai, staiga prabilo apie sąjungą su panašaus

likimo kaimynais? Juk net J. Gabrio dvinariame Ukrainos—Lietuvos projekte atsirado vietos ir trečiajam elementui. Matyt, atsakymą galima rasti minėtoje Rytų Europos stabilizacijos programoje.

F. ROPPAS IR LIETUVOS TARYBA

Nors gautas kaizerio pripažinimas buvo ribotas ir nominalus, tačiau dėl jo Lietuvos Tarybai pavyko išsaugoti lietuvių politikos tęstinumą. Savo atsiradimu legalizavusi lietuvių nacionalinį judėjimą, o savo veikla įteisinusi Lietuvos valstybingumo klausimą, dabar Taryba galėjo pagalvoti apie tolesnį žingsnį — valstybinės valdžios įgaliojimus. Pagrindo tokioms viltims teikė Berlyno pažadai įtraukti lietuvius į valstybės sudarymo procesą. Tiesa, kovo 24 d. Oberostas netikėtai iškvietė Tarybos delegaciją neva Vilniuje švęsti Nepriklausomybės šventės, tačiau tos pačios dienos rytą prisistatęs F. Roppas spėjo pakviesti ją į iškilmingus pusryčius, kuriuose turėjo dalyvauti Vokiečių—lietuvių draugijos nariai, daug svečių, o paskui siūlė konfidencialiai apsvarstyti praktinius valstybės organizavimo reikalus, taip pat ir vyriausybės sudarymo.

Pusryčiauta garsiaame Berlyno „Adlono“ viešbutyje. Siūlyti tostai (už kaizerį — A. Smetona, už R. Nadolnį — K. Olšauskas, už P. Hindenburgą — F. Roppas) tiko šventinei nuotakai. Pasakytos kalbos panėšėjo į programines. Neseniai iš raudonosios Rusijos grįžęs A. Voldemaras subtiliai gyrė Rytų Europoje vokiečių kuriamą naują tvarką — vadovavimą be viešpatavimo. Profesorius A. Weberis dėmesį sutelkė į tautų apsisprendimo teisę. F. Roppas kalbėjo apie Rusijos tautas, išpėjo dėl Rytų balkanizavimo pavojaus, rekomendavo Lietuvai saugumo sumetimais glaustis prie Vokietijos. Kalbėjo ir tuo metu Berlyne buvęs A. Meysztowiczius, paraginęs Lietuvos piliečius prisidėti prie krašto nepriklausomybės kūrimo¹².

Kodėl A. Meysztowiczius kiek netikėtai čia dalyvavo ir kokia buvo jo pasakytos kalbos prasmė, paaiškėjo tik po F. Roppo ir Tarybos delegacijos pasitarimo. Baronas siūlė jo kandidatūrą į ministrus. Į pasiūlymą buvo pažiūrėta gana skeptiškai¹³. Tuo reikalas ir baigėsi.

Praėjo vos dvi savaitės. Balandžio 13 d. Vokiečių—lietuvių draugijos posėdyje F. Roppas netikėtai stojo prieš Tarybą. Jis smarkiai sukritikavo jos sudėtį, kuri reprezentuojanti tik dalį visuomenės, o kai kurie gyventojų sluoksniai bei tautinės mažumos visai nušalinti ir negali išreikšti politinės valios. Baronas